

GRÓH GÁSPÁR

A hiányzó válaszok regénye

Szilágyi István: *Agancsbozót*

(1. rész)

„A rabszolgaság az a munka, amelyből hiányzik az örökkévalóság fénye, a költészet, a vallás.”

Simone Weil

TÁVLATOK ÉS OLVASATOK

Meglepetés Szilágyi István 1990-ben közreadott kötetének, az *Agancsbozót*nak (akár sokadik) újraolvasása – új kiadásban. Az első megjelenés idején, a romániai forradalom után, külön szalag jelezte, hogy korábban tiltott könyvnek számított: már kinyomtatása előtt betiltották, híven az akkori világ *abszurdoid* természetéhez. Könyvként tehát egy ideig nem létezhetett. Szilágyi tudta írás közben, hogy amíg a *rendszer* marad, műve nem jelenhet meg. Ezt mondhatjuk pesszimizmusnak. De megírta, mert azt is tudta, hogy a rendszer nem örök életű, s nem véletlenül írta Illyés Gyula, hogy „a legnagyobb bátorság a remény”. Vagyis az a meggyőződés, hogy éppen olyan realitás az örület uralma, mint az, hogy kártyavárként fog összeomlani. Szilágyi tudta, hogy a kéziratoknak természetükben van, hogy előbb-utóbb kinyomtatják őket. Az viszont biztos, hogy a realitás jelzett megkettőződése nem marad poétikai következmények nélkül. A legnagyobb tenor is másként énekel a zuhany alatt, mint a színpadon, és a legöntörvényűbb író is másként fogalmaz (és szerkeszt!) önmagának írva, mint mikor olvasóira is gondolnia kell. Az *Agancsbozót* a bezártság regénye, nemcsak tárgyát-tartalmát, hanem születését tekintve is. Így kevésbé volt fontos az író számára, hogy az alig-cselekményt tömörítse, feszesebben szerkessze. Így lett az *Agancsbozót* olyan regény (jelen formájában 820 rendesen teleírt oldal), melynek bozótjába tán nem is lenne szabad megbízható túlélési csomag nélkül bemerészkedni.

Annak idején a kéziratról Csiki László szerkesztőtársamtól hallottam, aki nemcsak kitűnő író, költő és szerkesztő volt, és természetesen nagyon pontos ítéletű olvasó, de Szilágyi meghitt barátja, mi több, horgásztársa is. Inkább hümmögött, mint lelkesedett, amikor a regényről beszélt: hogy Pista sokszor oldalakon át a vasművesség technológiai kérdéseiről értekezik, máskor meg arról, hogy miként készíti el a reggelijét, ebédjét, vacsoráját az a néhány férfiú, akik az acélgyártás és a kovácsolás szakmai gondjairól oly hosszadalmas szűkszavúsággal cserélnek eszmét, mindez néhol olvasót próbáló írásgyakorlat, poétikai értelemben diszfunkcionális elemekkel nehezítve. De persze, mint mondta, mindezekkel a bajaival együtt fontos és elgondolkodtató regény, az írónak nem kell szégyenkeznie miatta, de azért... – sóhajtott Csiki László, és csóválta a fejét.

Nem nagyon hittem neki, bizonyos lévén abban, hogy Szilágyi csakis remekműveket írhat. Amikor aztán megjelent az *Agancsbozót*, beláttam: valóban föladta a leckét olvasónak és kritikusnak, főként azoknak, akik a *Kő hull apadó kútba* után az íróban egy korszakos remekmű szerzőjét tisztelték. Mert ne szépítsük a dolgot: új regénye csalódást okozott. Közben voltak, akik Szilágyit e könyvén keresztül ismerték, így minden viszonyítás nélkül, fenntartások nélküli elismeréssel nyilatkoztak róla. Emlékezetem szerint a kötetet a kritikák többsége a nagy írónak kijáró tiszteletteljes tapintattal méltatta. Az értékelésekben jelentős szerepet kapott a Ceaușescu-rendszer rémséges idejére és bukására való figyelem, az olvasói és műítési fenntartásokat pedig politikai elemzések, magyarázatok enyhítették.

Azóta eltelt bő három évtized, az akkori közéleti izgalmak elmúltak, a regény új kiadása más atmoszférában más olvasatokat kínál – egykori olvasóinak is. A mostani könyv – MMA Kiadó, 2022 – tisztességes betűkkel, jó papíron, megfelelő tükörméretben adja közre Szilágyi művét: az *Agancsbozót* olvasása már nem visszariasztó vizuális élmény (ez akkor, a sok kényszerűen szegényes megjelenésű Kriterion-kötet ismeretében nem is volt olyan feltűnő). Nem irodalmi kérdés, hogy ez

milyen sokat számít. De csak most derült ki, hogy egy alapvetően az értelemhez szóló szöveg méltatlan megjelenítése milyen mértékben akadályozhatja annak befogadását. Köztudott, hogy egy rosszul sikerült bemutató megbukathat később remekműnek bizonyuló kompozíciókat vagy drámákat. Az viszont kivételes jelenség, hogy egy szerencsétlen nyomdai megjelenítés is hasonló következményekkel járhat: az *Agancsbozót* gyarló tipográfiai megvalósítása oda vezetett, hogy az egykori könyv többet mutatott meg gyöngeségeiből, mint értékeiből.

Fontosabb azonban, hogy az idő miként változtatja meg az olvasás szellemi terét. Van, amikor egy műnek többletértéket biztosít kora, van, amikor elvesz vagy legalábbis sokat eltakar belőle. Az *Agancsbozót* az eltelt három évtizeddel gazdagodott. Kiderült róla, hogy sokkal többről szól és többet mond, mint amit akkor gondoltunk róla. Azóta ismerjük Szilágyi további írói útját – jobban megértjük őt is, meg ezt a regényét is. Így lesz világos, hogy az életmű szerkezetét, belső történetiségét tekintve kulcsfontosságú műről van szó (melyik nem az?), amely egy nagy íróhoz méltó, kivételes értékek hordozója. Sőt, minden más művénél mélyebben jellemzi magát a szerzőt is.

Máig tűnődhetünk azon, amin a regény elbeszélője: „úgy látszik, tudomásul kell venni, a létezéshez az érthetetlennek is van joga”.¹ Érthetetlennek természetesen azt tartjuk, amit aktuálisan nem tudunk megérteni. Aztán szeretnénk mégis magyarázatot találni rá. Az *Agancsbozót*ban a valahai és mostani olvasók számára is nehezen érthető, sokszor diszfunkcionálisnak tűnik, miért kap akkora teret a technikai részletezés, a vasművesség szakmai titkainak és a regényhősök mindennapjainak bemutatása. De mindig meg tudjuk magyarázni, azt is, amit nem értettünk. Mert az olvasó vagy kritikus sem más, mint a többi ember: természetéhez tartozik, hogy „egyvégtében keresi a magyarázatot. Aztán majd legyártja. Lassan egészen belejön. Ám mivel tudja, hogy bővli, azt is kezdi majd titkolni maga előtt, hogy az okok tettenérésében kitartóan tovább rohasztja az agyát. Miközben a magyarázatokkal a valóságos okot csak elfedi, végül egészen betemeti.”²

Az új kiadás és az újravetés lehetőséget ad arra, hogy jól alkalmazható gondolati paneljeink elhagyásával a dolgot (művet) magát ismét alaposan megnézzük, és hagyjuk, hogy az mondhassa el magáról, amit kell.

Annak idején akár azt is gondolhattuk, hogy a mellékes műszaki kérdések taglalása nem más, mint annak a sok, önmagát igazoló küszködésnek jelképes megmutatása, amelyet a román nacionalkommunizmus életformaként kényszerített a benne élőkre. Érthettük ezt úgy is, hogy nem más, mint a tehetetlenségre kárhóztatott, a szabadulást belátható közelségben nem remélő nagyidős rabok válasza helyzetükre: (pót)cselekvésbe menekülnek, munkával gyorsabban telik az idő. Hogy meg ne bolonduljanak, hogy értelmet tulajdoníthassanak az értelmetlenségnek, azonosulnak feladatukkal. „Tulajdonképpen nem is az az agyrém, [...] hogy bármit kérnek tőlünk, azt mi megpróbáljuk elkészíteni, hanem az, hogy ráadásul meg is akarjuk érteni az örültséget, sőt magyarázatot keresünk rá, szinte igazolni akarjuk azt, aki szórakozik velünk”³ – mondja a regény hőseinek egyike.

Nem agyrém viszont, ha az olvasó meg akarja érteni az írói szándékot és gyakorlatot. Ekkor azt is gondolhatja, hogy a maga mindennapi és művészi problémáival küzdő író menekül az írásba mint az örültség rendszerében menedéket jelentő tevékenységbe. Miközben hőseivel oldalakon át együtt kovácsolja a kardokat, addig ugyanazt érezheti, amit ők: csinál valamit, aminek ha célja nem is látható, az eredménye igen. Eközben megtapasztal valamit, és egy élet mérlegén nincs fölösleges tudás.

De találhatunk emelkedettebb, intellektuálisabb magyarázatokat, irodalmi analógiákat is. Ha a magyar irodalom háza táján maradunk, felidézhetjük az olvasmányosság bajnokai közt számon tartott Jókait, aki aligha tett szívességet olvasóinak a *Fekete gyémántok*ban a Föld őstörténetével, a szén keletkezésével és bányászatával kapcsolatos, vagy a *Rab Ráby* közigazgatás-történeti fejezeteivel (sőt: jószerevével alig van munkája ilyesféle, a mű epikai természetétől idegen töltelék szövegek nélkül). Messzebbre tekintve érthetjük Szilágyi szakmai kitérőit gúnyos fricskaként, akár a szerencsésebb történelmi éghajlaton élő pályatársak, akár az olvasói elvárásokat illetően. Merthogy a vasművesség szakmai fogásainál nagyobb érdeklődésre számíthatott Hemingway, amikor a bika- viadatok titkait taglalta, Umberto Eco pedig professzorhoz illő filológiai alapossággal fejtegetett tudományágának megfelelő szemiotikai kérdéseket. Ha pedig ez így rendben van, akkor miért ne bonyolódhatna egy valamikori „vasas” a maga egykori munkakörének rejtelseibe? (Ahogy két regénnyel később egykori jogászként a jogfilozófia kétségkívül előkelőbb problémáival teszi.)

Persze, az idegenforgalmi értelemben oly vonzó vagy intellektuálisan emelkedett szakmaiság biztosan elegánsabb, mint egy olaj-, füst- és verejtékszagú kovácsműhely. Nincs mit csodálkozni te-

hát azon, hogy cizellált gondolkodású filozofok, az olvasói sznobériától fertőzött kritikusok vagy műkedvelők szemében kevésbé vonzóak Szilágyi vasipari kitérői, melyeket – újabb aprócska kajánkodás – a hőse által kiosztott nevekkal mitológiai dimenziókhoz kapcsol.

AZ OLVASATOK VÁLTOZÁSA

Ahhoz azonban, hogy a regény bármiféle értelmezési kísérletéig jussunk, annak meg kellett jelennie. Ehhez nem volt elég úgy általában a régió átalakulása, Romániában szükség volt egy forradalomra is. Bagatell – mondhatnánk, ahogyan a regényben olykor hasonló nagyvonalúsággal kommentálja az elbeszélő a maga némely megállapítását. A nagy változások közepette viszont az olvasók és az irodalmi „szakma” képviselői nem azzal töltötték az idejüket, hogy egy sokféle olvasatot kínáló, sokban problematikus regény rétegeinek megismerésével bíbelődjenek. Szilágyi Istvánnak is volt más dolga, mintsem hogy kézirata rá jellemzően hosszadalmas, tökéletes csiszolásával tördjék (hogy ez mit jelentett volna, annak megértéséhez arra érdemes gondolni, amit a regényben a szamurájkardok pengéjének csiszolásával kapcsolatosan írt). Az irodalmi köztudat tehát beírta annak tudomásul vételével, hogy másmilyen regényt várt Szilágyitól. A nem túl hízelgő ítéleten legfeljebb annak elismerése enyhített, hogy azért ez *valódi* Szilágyi-regény.

Csakhogyan... 1990-ben ez a „csakhogyan” erősebben hatott, mint az az igyekezet, hogy kimondassék: mitől is „valódi” egy Szilágyi-regény. Az *Agancsbozót* fogadtatásában ugyanis meghatározó szerepe volt annak, hogy a *Kő hull apadó kútba* után jelent meg (igaz, majd két évtizeddel később). Ha sorrendjük fordított lett volna, akkor nem előzi meg olyan és akkora várakozás. Nem így történt: Szilágyi már korábban beállította a maga abszolút rekordját: a céltábla belső tízesének kellős közepébe lőtt, aminél pontosabban célozni elvi lehetetlenség. A *Kő hull...-hoz* mérhető remekművet éppen lehet írni, de jobbat nem.

Az *Agancsbozót* iránti várakozás tehát megalapozott volt, mégis igazságtalan, és ne szépítsük: a regény ennek nem felelt meg. Nemcsak nehezen meghatározható művészi minőségét tekintve, hanem karakterében sem. A kritika inkább tudomásul vette, mint dicsérte. Egykori fogadtatását nem a megjelent szövegek jellemzik igazán, inkább az, hogy amikor (újabb évtizednyi várakozás után) a *Hollóidő* megjelent, szinte egységes volt a vélemény, hogy most már senki sem mondhatja Szilágyit egykönnyves írónak. Ami végeredményben azt jelentette, hogy az *Agancsbozót*ot nem a *Kő hull...* mellé tették, inkább az író korábbi, ígéretes, az irodalmi átlag felső tartományában maradó regényeivel tartották egyenrangúnak. Az is sokat mond, hogy a könyvet mindmáig nem nyomták újra, sőt, írója is fenntartásokkal kezelte. Amihez csak azt fűzhetjük: ha ez a regény az *Üllő, dobszó, harang* után és a *Kő hull...* előtt születik, akkor jelentős előrelépésként, még biztatóbb ígéretnek számítana.

A *csakhogyan* után most jön a *de*. Mert a 2022-es kiadásban az *Agancsbozót*ot kivirágzott, a szöveg erőre kapott. Egyértelművé vált, hogy ma is érzékelhető fogyatékoságai ellenére, illetve azokkal együtt igenis jó, jelentős regény. A technológiai leírások szerkezeti tehertétele ugyan ma sem hozza lázba az olvasót, de ami ezen túl van, az súlyos tartalmú, gondolatiságával ható epika, kivételesen elmélyült figyelmet követelő olvasmány, amelynek folyamatos, bár hullámozó feszültsége néhol sodróan izgalmassá is válik.

BÖLCSELETI KALANDOZÁSOK

Szilágyi István ezzel a regénnyel akart személyes életútjának, gyerekkorának, családjának, a valahai Zilah világának, sorsának vonzásából, búvköréből kilépni. Íróként mesterségbeli feladatának, továbblépéséhez elkerülhetetlennek tartotta, hogy – szakmai értelemben – olyan világot teremtsen, amely *nem az örökségként kapott anyagból* bontakozik ki. (Amit abból íróilag ki lehetett hozni, azt a *Kő hull...*-ban ki is hozta.) Ettől lett számára különösen fontos kihívás az *Agancsbozót* megírása: de ettől értékrendje, gondolkodása nem lett más, hiszen, ahogyan mondta, húszéves koráig minden fontos dolog megtörtént vele. (Amit persze nem szabad valóban mindenre érteni, mert sem családja nem volt addig, és regényeket sem írt.)

Gyerek- és ifjúkorának döntő formálója Zilah és a család volt, de meghatározó szerepet kaptak benne a (kolozsvári) ipari iskolai és a (döntően szatmári) géplakatos évek, majd, már húszon túl, a jogi tanulmányok (ismét Kolozsváron). Mindennek nyomai ott rétegződnek regényeiben.

Az *Agancsbozót* elszakadó manővere csak részben eredményezett új írói beszédmódot, sokban a *Kő hull...* előtti írásokhoz jelentett visszakanyarodást. Egészében erre a regényre is jellemző az életrajzzal való összefüggés, csak másként. A történet ugyan írói fikció, de anyagát a megélt valóság elemei adják, gondos stilizáltsága ellenére ott vannak benne az író mindennapjai. Sokszor úgy, hogy a regényben közvetlenül föl nem vetett kérdésekre ad választ, vagy meg nem mutatott helyzetekre reagál. Ezzel a tudatos elbizonytalanítással (a regény közvetlen és bölcséleti háttére felé nyitott ablakokból látható világ ábrázolásának elhagyásával) olyan távlatot kap a regény, amit az olvasónak kell megtöltenie tartalommal. Szilágyi ebben csak segít neki, de nem teszi meg helyette.

De a titokzatosnak meghagyott térben is ott vannak a (sokszor) láthatatlan rétegek. E poétikai eszköztár megújításának része a (minden játékosságot nélkülöző) játék tudatosodása, megerősödése, de legalább ilyen fontos, ami nem változott: regénye nem egy tudatos terv következetes megvalósítása, ezúttal is inkább kaland, felfedező út, de nem alakul olyan szabadon, mint előző és következő műveiben. Az indulás iránya adott, hogy aztán a történet saját világából, saját törvényeiből bontsa ki magát. Ez az írói elképzelés itt mégsem valósul meg teljes következetességgel. Igaz, nem a megtervezettség korlátozza a szabad kibontakozásban, hanem az, hogy megírása éveiben a mindennapok egyre durvábban beleszóltak az író munkájába. Közvetlen hatásuk ugyan csak néhány, nem túl fontos (de jellemző) apróságban mutatkozik meg, erősebben hatnak viszont a regény atmoszférájára. Amire azért kell fölfigyelnünk, mert a Szilágyi-regények légköre, hangulata legalább olyan fontos, sőt olykor fontosabb, mint a történetük.

Az *Agancsbozót* igazi újdonsága éppen a megválaszolatlan (és többnyire fel sem tett) kérdések szerepének meghatározóvá válása. Ez nem annyira poétikai, mint bölcséleti természetű változás. Tudatosságát mutatja, hogy a mégis felmerülő kérdések rendre megválaszolatlanok, de valójában éppen ez az író válasza: hősei azt csinálnak, amit akarnak, ő azonban ragaszkodik ahhoz, hogy a végső (vagyis az igazi) kérdésekre sosincs valóságos felelet.

Szilágyi írói gyakorlatának meghatározó vonása – regényeinek atmoszféráját döntő mértékben befolyásolja –, hogy tele van titkokkal, titkok rendszerével, amelyeket (ha egyáltalán) csak sokadik olvasásra lehet megfejteni – esetenként észrevenni. Ezeket a titkokat a hagyományos epikai ábrázolás eszközeit használva rejti el/mutatja meg, ezzel egy olyan olvasási stratégia felé tereli az olvasót, amely elsősorban megfelel a hagyományos olvasatoknak. Ekkor a szöveg még magát magyarázza. Az események rendje lehet akármilyen ágas-bogas, mégis őrzi linearitását, van benne logika, okszerűség: mintha haladna valamilyen cél felé. Azonban az első látásra meghatározónak látszó réteg mögött más, ugyanilyen vagy akár fontosabb rétegek húzódnak. És aki azokra is kíváncsi, annak más stratégiával kell újraolvasnia. (Ahogyan, mondjuk, egy Beethoven-sonáta vagy Bartók-vonós-négyes mélyebb tartalmai sem fogadhatók be egyetlen meghallgatás alkalmával.)

„Ma nem úgy írnék meg egy csomó mindent. Csak azért, mert engem a vasmegmunkálásnak bizonyos dolgai mindig is érdekelték, hogy ez miért tartozik az olvasóra, [...] ezt mára jobban megfontolnám”⁴ – mondta Szilágyi az *Agancsbozót*ról. Önkritikus megjegyzéséből azonban az is következik, hogy az említett szövegelemek túl, meghatározó részéhez viszont ragaszkodik. Ezek titkait keresve a szerző egykori és későbbi megfontolásai vagy *megfontolatlanságai* mögötti világra kell figyelni, és ebben a szöveg fontosabb, mint az, aki létrehozta.

Sőt: *a mű mindig jobban ismeri az íróját, mint az író a művét*. Nem kell tehát megrémülnünk az *Agancsbozót* elemzése során Arany János egy anekdota szerinti megjegyzésétől, amelyet állítólag valamely munkája értelmezéséhez fűzött. Nevezetesen: hogy „gondolta a fene”. Hogy aztán Arany valóban mondta-e, írta-e ezt vagy sem, egyre megy. Amit ki lehet olvasni egy szövegből, az benne van, ha írója nem is gondolta akkor, amikor írta. Így természetes, hogy egy évtizedekkel későbbi olvasat gazdagabb és összetettebb lehet, mint a megjelenést követő, az idő többet mutat(hat) meg egy regény irodalmi és gondolati értékeiből. (Ahogyan vannak művek, amelyek az évtizedek múlásával kiüresednek.)

Ez a regény megírása és megjelenése óta kivételesen sokat gazdagodott, nyilvánvalóan jóval több, mint az író pályaképének kivételes szerepű állomása. Az ugyan biztos, hogy a szerző szándé-

ka szerint újat jelent beszédmódjában, de szerencsére annyira mégsem. Az viszont csak az életmű további alakulása során vált világossá, hogy sokszor, talán öntudatlanul is utal későbbi műveire (az természetes, hogy a korábbiakhoz is kapcsolódik). Elég, ha az első oldal egy mondatát idézzük: „A két sziklaváll valahol, *messze, túl a szemhatáron*, torokként nyílt szürke-zöld, távoli erdős világra, melyet inkább vágyott, mint érzékelte a tovakószáló bágyadt tekintet”⁵ [kiemelés: G. G.]. Vagyis ott van benne Szilágyi utolsó regényének címe – egy olyan sejtelmes, költői futamba ágyazva, amelyben a címen túlmutató problematika is megbújik. De ez a regénye olyan mélyen jellemző írójára, hogy töprengéseiben, a szereplők tétova tűnődéseiben, filozofálásában rendre ott vannak a más műveiben fölbukkanó kérdések, sorsról-végzetről, szabadságról, eleve elrendeltségről, a létezés törvényeiről, autonómiáról, időről, a teremtéshez való viszonyról. Mindezek korábban is foglalkoztatták, hogy aztán a *Hollóidőben* és a *Messze túl...*-ban indázzanak tovább (így az itt oly sokszor emlegetett Velünk Rendelkező Szándék és az utolsó regény Nagyidejűje annak ellenére metafizikai édestestvérek, hogy szinte mindenben különböznek). Némely kérdés előzménye ott volt már a *Kő hull...*-ban is. Figyelemreméltó az is, hogy a kardkópia-kovácsolással kapcsolatos, esetenként öncélúnak tűnő leírásokban megmutatkozó mögöttes történeti ismeretek miként kapnak, válnak egyre fontosabbá, és miként épülnek egyre hangsúlyosabban a későbbi regények epikai anyagába.

Ez a kísérletezés a következő két nagyregényben szervesül, de már itt formálódik az az írói gyakorlat, amelyben a háttértudás megelevenedhet, nemcsak tárgyi-történeti, hanem bölcséleti értelemben is. Ez utóbbira az *Agancsbozótban* is nagyon kell figyelni: ennek elő- és háttérében összefüggő világkép és (írói értelemben vett) bölcséleti rendszer épül. Ennek már-már a gondolati költészetet jellemző távlata olyan figyelemre tart igényt, amely inkább költői életművek követelménye.

Elvontsága határozza meg regénye atmoszféráját, valahogy úgy, ahogyan jellemző egy-egy zeneszerzőre a hangzásvilága. Olyasmi ez, amiről a Mozart *Don Juan*járól elmélkedő Kierkegaard így írt: „Mozart nem veszett bele a sokféleségbe, csupán bizonyos formációk lebegnek el előtte. Ennek elégséges oka magában a közegben, a zenében van, mely túlságosan elvont ahhoz, hogy a különbségeket kifejezhesse.”⁶ Túl ezen: „A zenei szituációban ugyanúgy megvan az egyidejűség, mint bármely drámai szituációban, de az erők hatása összecsengésben, együtthangzásban, harmóniában jelentkezik, és a zenei szituációról kapott benyomás az az egység, mely úgy jön létre, hogy együtt hallható az, ami összecseng. Minél reflektáltabb a dráma, annál inkább cselekménnyé szellemül a hangulat. Minél kevesebb a cselekmény, annál inkább túlsúlyba kerül a lírai mozzanat.” Mármint: az *Agancsbozót* leginkább cselekmény nélkül maradó részeiben meglepően sok szó esik a zenéről. Van rá tehát okunk, hogy azt feltételezzük: Szilágyit kifejezetten izgatja a zenének az irodalométól nagymértékben különböző érzéki-esztétikai természete, hatása. Különösen az, hogy egy dallam felidézésében nem a hangsor az első fázis, hanem az az érzés, az a hangulat, amit egykor kiváltott. Vagyis felbukkanása nem kivált, hanem kifejezhetővé tesz egy nem verbális tudattartalmat. Miért ne gondolhatnánk, hogy ilyen irányú gondolatai nyomott hagytak poétikáján?

Ahogyan az irodalmi alkotások bölcséleti dimenziójának kihasználása sem idegen tőle. Hogy ebben mennyi a tudatosság, azt inkább sejtjük, mint tudjuk, mert az ebbe az irányba mutató természetesen keletkező nyomokat eltakarította. Eközben viszont elhelyezett olyan jelzéseket, amelyekkel arra utalt, hogy kapcsolatot keresett és teremtett gondolati iskolákkal. Két ilyen feltétlenül meg kell említeni – ezek közvetlen utat találtak szövegébe, és némiképp össze is függnék. Az egyik a református hitvitázók öröksége, a másik a nagy egzisztencialistáké. A protestáns teológia az utóbbi-tól sem áll messze, hiszen „alapító atyja”, az imént idézett Kierkegaard maga is teológus volt. Talán még az a feltevés is megkockáztatható, hogy a *Vagy-vagy* szerzőjének álneve – Viktor Eremita, azaz Győztes Remete – rejtelmes módon összefügg Szilágyi legtöbbet töprengő hőseinek vagy éppen narrátorainak remetehajlamaival. Különösen akkor juthat ez eszünkbe, ha a remeteségben nem egy demonstratív magányt, hanem a társadalomból való kivonulást és a szemlélődő életformát tartjuk meghatározónak.

Az *Agancsbozótban* az *igen* vagy *nem* kimondásának kényszerűsége, a döntésre készítés kárhözata, a *vagy-vagy* kérdésével szembenezés szinte folyamatosan jelen van – bár ezt a történet rejtelmessége elfedi. De hogy ne maradjunk bizonytalanságban, Szilágyi segít: azzal, hogy még így is felhívja rá a figyelmet. A szövegből különös hangsúllyal, verzállal szedve ugrik elő egy máskülönben nem különösebben hangsúlyos részen: VAGY – VAGY. Kierkegaard sorsfordító, nagy művének címe. A kiemelésnek ez a módja egyetlen alkalommal fordul elő a regényben, ezért illik

komolyan venni. Az korábról is sejthető, hogy Kierkegaard-nak Szilágyi gondolati háttérországában fontos helye van. (Hogy ez pontosan mekkora és miben áll, azt a filozófus mélyebb ismerőinek kellene kinyomozniuk, itt talán elegendő fölhívni e kapcsolatra a figyelmet.) Ezt nemcsak maga a szöveg súgja, a kolozsvári művelődéstörténetből is levezethető. Itt élt és dolgozott, sokban iskolateremtő személyiség is volt Tavaszy Sándor, Kierkegaard egyik első magyar értelmezője (egyáltalán az egzisztencializmus egyik első követője). Az ő gondolkodói életműve aligha kerülte el Szilágyi figyelmét, nemcsak a kolozsvári magyar szellemi élet áttekinthetősége okán, hanem már csak azért sem, mert Tavaszy gondozta a *Heidelbergi Káté* máig sokfelé közhasználatú változatát is, amivel zilahi konfirmándusként kellett találkoznia. Amúgy pedig az egzisztencializmus az egyetlen szellemi irányzat, ami nevesül a regényben, található benne utalások Camus-re, felfedezhető Heidegger-áthallások (ezekre az első megjelenést követő kritikájában Ács Margit hívta fel a figyelmet).

A gondolati okfejtés logikai fölépítésében mintha Hegel is kísértene: ő is része a magyar irodalmi hagyománynak. (Nemcsak Madách okán, aki a *Tragédiában* szinte tankönyvi pontossággal követi a tézis–antitézis–szintézis szerkezetet, de *A civilizátorban* kajánul megjegyzi, hogy a németiség a sör feltalálásával és Hegel filozófiájának létrehozásával teljesítette történelmi hivatását.) Amúgy a klasszikus német filozófiára figyelve a magyar irodalom Kölcseyvel kezdve inkább Kanttal rokon-szenvez. Ahogyan Kierkegaard is. Az egzisztencializmus alapító atyjának a történelemről vallott elképzelése sem áll távol Szilágyi gondolkodásától. A *Vagy-vagyban* Kierkegaard annyi más mellett arról töprengett, hogy a történelem öntörvényű szabadsága a cselekvő ember számára szükségszerűség, a történelem maga „több mint a szabad individuumok szabad cselekedeteinek terméke”, melynek során „a cselekvő tulajdonképpen nem tudja, hogy cselekedetéből mi következik. De a dolgoknak ez a magasabb rendje, mely mintegy megemészti, és örök törvényeibe beolvasztja a szabad cselekedeteket, maga a szükségszerűség, és ez a szükségszerűség a világtörténelem mozgása.”⁸ Saját magáról Szilágyi (hőse) azt mondja: „túlságosan is elfogadta: alapvetően nem változtathatunk a világ során; miért hát fölöslegesen nyüzsögni, fontoskodni”, de hozzáteszi: az „életünket létezésbe bogozó szálakat, azokat igen, azokat bonyolíthatjuk, gúzsolhatjuk magunk körül, vélte, amíg csak bele nem fáradunk”.⁹ Miközben az a „kérdés sohasem vetődik föl: akarja-e egyáltalán önmagát a létező. (A létezés, kérem, nem a létezőre tartozik.)”¹⁰

Erre persze lehet válasz a *közöny*. (Szabad Camus pontatlanul, de a lényegre utalóan fordított című regényére gondolnunk.) Mert a világ tőlünk függetlenül is teszi a dolgát. Ezt – bölcséleti értelemben – még szépnek is találhatjuk, talán éppen azért, mert „az emberi tökéletlenség a dolgok befejezett mindenkoriságával csak a kölcsönös közöny pillanataiban találkozhat. Abban a bizonyos közönyazonosság-állapotban. Sőt, az örök befejezetlen és egyre szétziláltabb *emberi* a közöny pillanataiban annyira közel jut a dolgokhoz, hogy akár meg is érinthetné a lényegüket.”¹¹

Ez a közöny nem passzivitás, nem akadály a cselekvésnek: a világ tudomásulvétele. Ez az *idegenség* az alapja annak a szemlélődésnek, ami nélkül még cselekedni sem lehet. Vagy ami abban az értelemben már cselekvés, hogy döntés, ami a Szilágyi-hősök sorsát formálja: élnek a (valamilyen) világban, utasai a történelemnek, magatartásukat, mozgásterüket az sokban determinálja, hogy aztán magába szívja őket és vigye, ahova akarja. Ezt nem lehet úgy megúszni, hogy ne tennének valamit – akár a cselekvés lehetetlenségének tudatában: végeességük ketrecében is kell tördölniük a sorsukkal játszó világgal.

Hogy ez mit jelent, arra ismét érdemes Kierkegaard-tól idézni: „ha a világtörténelmi folyamatot szabadnak nevezzük is, ez csak abban az értelemben igaz, ahogy a természetben levő szervező folyamatról beszélünk. A történelmi folyamat számára nem létezik vagy-vagy, de hogy ez létezik a cselekvő individuum számára, azt bizonyára egyetlen filozófus sem tagadná.”¹² Ebből következik az egyéni sorsban működő kettősség, amiről Kierkegaard ezt gondolja: „még a legjelentéktelenebb egyénnek is kettős egzisztenciája van. Neki is megvan a maga történelme, és nem csupán saját szabad cselekedeteinek terméke. A belső cselekedet viszont hozzátartozik, és hozzá is tartozik mindörökké: sem a történelem, sem a világtörténelem nem veheti el tőle, mindig követi őt, örömben is, szomorúságban is.”¹³

Ez a „kettős egzisztencia” ott van az *Agancsbozót* főhősének a regényidőben élt sajátos remeteségében is, ez a sorsa, cselekedetei „belső cselekedetek”. Amikor kiszolgáltatottságát érezve szakítana akar korábbi életével és világával (egyáltalán: a világgal), még kiszolgáltatottabb lesz. Egy

hegyi barlang mindentől elzárt kovácműhelyének ismeretlen kényszer teremtette remetéi közé kerül – éppen akkor, amikor saját elszánású szecessziója kezd ellehetetlenülni. Jeleképes, hogy – bár pontosan nem tudjuk, miként – egy zuhanás után kerül ide, azt követően, hogy megindul a lába alatt a talaj. Látszólag fatális, ami történik vele, de utólag úgy látszik, mintha semmi sem lett volna véletlen. De akár véletlenül, akár egy külső akarat jegyében alakul sorsa, teljessé válik kivonulása a világból – azzal, hogy (akaratától függetlenül) egy másik világba vonul. Ezzel az ő világában is uralkodó abszurditás jegyében (metafizikai értelemben) ugyanannak a rendszernek lesz a foglya, amely elől menekült. Korábban azért akart szökni, mert arra gyanakodott, hogy vállalhatatlan célok eszközül akarják használni. Új helyzetében aztán ugyanazzal, de még kiélezettebben jelentkező problémával kerül majd szembe, amely elől meg akart szökni...

Kivonulása, majd balesete, az életét ismeretlen módon és ismeretlenül megmentők közbelépése (amely mintha igazolná sejtését arról, hogy folyamatosan figyelik), a hádészi műhelybe sorozás majd minden eleme akár el is képzelhető (a „részletek földidézhető, mert ezek bizonyára mindig »igazak«”¹⁴ – emlékezik kóborlására az elbeszélő) – csak az *egész*, maga a titokzatos kovácműhely létezése nem. Mégis elfogadjuk, hiszen mi sem természetesebb, mint az, hogy sorsának foglya minden Szilágyi-alak, ahogyan bármelyikünk. Csak nem lesz mindenkiből regényhős.

A történet elbeszélője dacol a sorsával – legalábbis birtokolni akarja. Ezért száll vitába vele, ha úgy tetszik, lázad ellene (mert ő egy *lázadó ember*) – de lázadása is beépül abba a rendbe, ami ellen irányul. Kivonulásának az a döntő tényezője, ahonnan indul, és nem az, ahova érkezik, hiszen lényegében ugyanoda. Azzal a különbséggel, hogy új helyzete már modellezi, amit korábban a világ bonyolult körülményei közt neki kellett felismernie: annak szélsőséges változatába jut, ami elől szökött, és amikor innen szökik, csak oda mehet, ahonnan indult. (Hogy végül hova jut, amikor ismét szökik, nem tudhatjuk.)

Mindez teljes kudarc lenne? Vagy talán mégsem? Hiszen nemcsak megőrzi méltóságát, hanem valamicskét mozdít az ismeretlenségében is őrült, minden normalitást tagadó rendszer bomlása érdekében. Amikor egyetlen története (ami kettő vagy három) megszakad, közel sincs vége. De következő fejezete(i) ismeretlen(ek) marad(nak). Nem tudjuk meg, milyen másik (idő)dimenzióban, milyen paradigmában, milyen törvényeket követve bontakozik tovább és teljeseedik be. (Ahogyan az a Szilágyi-regényekben szokás, a *Kő hull...*-ban, a *Hollóidőben* és a *Messze túl...*-ban is.) Ez tehát a válasz az akarat szabadságának és az eleve elrendeltségnek vitájára: meggyőzően lehet érvelni, legalábbis elméleti szinten, de a lét e kulcskérdésre nincs válasz.

EPIKA VERSUS METAFIZIKA

Az irodalomban, szemben a filozófiával, az a jó, hogy felvethet és elengedhet hamleti kérdéseket úgy, hogy azok kérdés formájában is erős állítások. Egy regénynek nincs szüksége zárt, cáfolhatatlan logikával felépített válaszokra, nem csak egzakt bizonyításokkal hirdethető, hogy kételyek közt, egzisztenciális bizonytalanságban élünk. Gondoljunk ezúttal is a *Kő hull...*-ra: Szendi Ilkára, aki élete majd összes ügyében határozottan dönt, de a sorsáról nem. Annak végső kérdései tőle függetlenül merülnek föl és dőlnek el. Csak annyi szabadsága van, hogy végzete megvalósulásának útját, formáját befolyásolja, döntései csak fölgyorsítják, és nem eltérítik végzetét. Nemcsak az nem függ tőle, hogy mikor és hova születik, az sem, hogy milyenek. Ugyanezt elmondhatjuk a *Hollóidő* és a *Messze túl a szemhatáron* hőseiről és az *Agancsbozót*-beliekről is. Vagyis Szilágyi mindig a kiszolgáltatottságot és az annak változó koordinátái közötti szabadságküzdelmet (azaz a megélhető szabadságot) állítja elének. Ezzel fog meg: mert végül, telve kételyekkel, nem kérdezhetünk mást, mint hogy mi volt ez az egész. Vagyis az élet. Az életünk.

A biztatás csak annyi: ha szabadok nem is lehetünk, de a szabadság (egy másik dimenzióban) mégis létezik, ezért kell a szabályai szerint döntenünk, akkor is, ha rámeleg az életünk. Csakhogy, mondja a filozófiai gondolkodó Szilágyi, „az emberi elme, ha éber, attól az, hogy örökké tudja a végességét. A végesség pedig rács, mely mögött a szabadság illúzióját is csak ideig-óráig tarthatja fogva az önámítás... S hányféle rács, mely végül komor ketreccé épül. Az életidő végességének rácsa. Aztán a mindenféle mozgásterek végességéé. És cseppet sem vigasztal, hogy ezek a végesség-rácsok valahol a végtelen (idő meg tér) részelemei.”¹⁵

Ez csak egy a regény legfontosabb gondolati tételei közül. És hány másik van még! Más kérdés, hogy egy nagyepikai alkotás mennyit bír elhordani a benne/általa felvetett metafizikai kérdésekből. De, mint tudjuk, a regény mint műfaj mindent elbír. Újabb kérdés, hogy ha bölcséleti része túlnő epikai anyagán, akkor akaratlanul legitimál más egyoldalúságokat: erkölcsi, ideológiai, lélektani vagy más szempontok aránytalan jelenlétét.

A filozofikus Szilágyi többnyire nem bonyolódik túlságosan a filozófiába, de sejthetjük, hogy nagy kedve lenne hozzá. Csakhogy azt is tudja: regényben a filozófia könnyen üres szóhalmaz lesz, és nagy a kockázata, hogy közhelyekbe fut. Azokkal pedig tele a padlás. Inkább ne akarjuk megfejteni a megfejthetlent, és maradjon a létezés az, ami.

Titok, amiből regényeket lehet építeni. Ha már bizonyosságot nem nyerhetünk semmiben, akkor a titok megoldhatatlansága legalább valóság. Az *Agancsbozót* főhőse is belegabalyodik ebbe a szövevénybe, ugyanakkor ez élteti: „kívül szerette volna tudni élete látóterén az érthetetlen, titokzatos ügyeket. Ám éppen ezért föl is nőtt benne a fogékonyság ezek iránt. Már-már kereste, hogy ne találja őket. Kereste, hogy elkerülhesse őket, hogy kitérhessen előlük. Hogy aztán örökké közöttük botorkáljon.”¹⁶ De mit is remélhet valaki egy barlangban, amely ha mégoly célszerűen lett is berendezve, mégis csak árnyékokat enged látni, mintha Platón nevezetes tanának igazolására alkották volna?

Ha ezt tudjuk, az legalább valamelyest bizonyosság, de semmiképp sem az egyetlen, ami, ha van egyáltalán, szükségképpen így is titokzatos. De így sem tudunk leszokni arról, hogy legalább ennyi bizonyosságot keressünk. Hogy ez hiábavalóság? Lehet. De mi lenne velünk ilyen hiábavalóságok nélkül? És mi lenne Szilágyi elbeszélőjével, aki katartikus pillanata után is tudja, hogy „ugyanúgy titok maradt a létezés. Titok, mely örök élménye a gondolatnak. Mint ahogy élménye az érzékeknek, hogy a kohóban hevülő acél váltogatja a színeit.”¹⁷

Az események (illetve a rájuk várakozás) közepette szinte észrevehetetlen, hogy a regénynek alig van története, megtévesztően egyszerű (bár ami abszurd, az nagyon is bonyolult). De tudjuk, hogy a Szilágyi-regényeknek, ha van epikus izgalmat keltő történetük, ha nincs, igazából az atmoszférájuk a fontos. Mindegy, hogy egy köznapian realiztikus eseménysor vesz szürreális fordulatot, vagy eleve a képzelet határvidékén formálódik egy történet, és hogy a fikciónak megvan-e a realitása. A valóság szintjei közti határok átjárhatók, de mégis elválasztanak olyan egységeket, amelyekben vagy a fikciónak, vagy a realitásnak jut nagyobb szerep.

Az *Agancsbozót* ennek megfelelően tagolódik változó terjedelmű tömbökre, ezeknek szerkezeti értelemben hasonló a súlyuk. Az első rész a főhős „civil” élete, a második a szecessziója utáni hegyi világ; a harmadik egy köznapis valóságon túlra terjeszkedő, abszurdításba hajló mese: a titkos műhelyben töltött munkának az első csúcspontot jelentő, a szamuráj kardok köszörülésével záruló időszak, amivel akár be is fejeződhetne a regény. Ehelyett az abszurdítás újabb lépcsőfoka következik: a damaszkuszi penge készítésének és edzésének egyre démonikusabbá váló egysége (benne a közzelítő téboly haláltánc-motívumával).

Valahogy azonban ezt a szakaszt is be kell végezni, bármennyire is befejezhetetlen. Ez a tömb (még mindig nem az utolsó) a szökésre készülődés. Mert csak egy biztos: lehetetlen maradni, és tétlenül várni a vállalhatatlan végső próbát. De a szökés gondolata már azelőtt megjelenik, hogy elkezdődne a damaszk-pengére vonatkozó megrendelés fölötti töprengés. A kovácsok beszélgetéseiben egyre nagyobb szerepe lesz a menekülésnek, a kitörés elvi és gyakorlati kérdéseinek, így mikorra elkészül a megvalósíthatatlannak gondolt penge, beérik a szökés gondolata, és a regényt a szökés „akciófilmje” zárja. Természetes, hogy nem hermetikusan, kifejtetéről csak részleges tájékoztatást kapunk: kell valami titok a regény utánra is.

De nem is a történet igazán fontos, hanem annak spiritualitása, amit hősei a jelenség szintjén rendre csak kerülgetnek. Nem is nagyon tehetnek másként, hiszen nemcsak az olvasó nem ismeri őket, ők sem egymást. Még a főhősről is nagyon keveset tudunk, a többi szereplőről valójában semmit. Lehetnének egészen mások is, az sem számítana sokat. A barlangban mindenki úgy viselkedik, mintha nem lenne múltja, pedig anélkül nincs ember. De mert titok a jelenük, a múltjuk is az. Egyedül a főhős közvetlen előélete ismert, de róla is csak annyit tudunk, hogy honnan, mi elől akart menekülni. Igaz, nem oda, ahova jutott, hanem az anyatermészethez, miközben tudta, hogy valójában nem térhet vissza oda. Tisztában van kísérlete képtelenségével, és amikor már mintha úgy érezné, hogy a legjobb véget vetni ennek az egésznek, akkor egy kőomladék úgy indul meg alatta, mintha

kétségeire adna választ. A mélységbe sem nem ugrik, sem nem zuhan: sodródik. Ám története nem ér véget, egy magasabb, de evilági hatalom, a Vele Rendelkező Szándék úgy menti meg, hogy szorosabb kötöttségek közé kerül, mint amilyenek elől menekült.

A KOZMOSZ BÖRTÖNÉBEN

A természethez menekülés gondolata kifejezetten Szilágyi természetélményére utal, ahogyan sok más személyes vonásából is jócskán juttat főhősének (ahogyan ezt más regényeiben is teszi, igaz, többnyire szétosztja magát hősei közt). Természetközelsége nem vasárnapi turistakaland, nem bukolikus nosztalgia, és nem poszt-rousseau-ista romantika. Még kevésbé regénykellék, amely valami couleur local-felhanggal színesíti beszédmódját; hegymászó kalandja fényévekre van az extrém sportok mai divatjától. Akkor már inkább ahhoz a kivonuláshoz áll közelebb, amely alkalmával bekövetkezett Jézus színeváltozása.

Ha ismerősebb kategóriát keresünk megnevezéséhez, talán a panteizmus fogalma áll viszonylag közel hozzá, de ez nem gondolati, hanem zsigeri természetközelség. Szilágyi, ahogyan más írásaiból rendre kiderül, szívesebben lenne természeti lény, mint modern ember. A természet úgy élmény számára, hogy ő maga is része, sokkal inkább megéli valóságát, mint reflektál rá. Hogy ezt megtegye, távolabb kellene lépnie tőle, de akkor sem a modern társadalom nézőpontjából figyelne, hanem a természet közvetítette kozmikus lét perspektívájából, ahogyan erről az élményről Bartók „csillagzenéi” tudósítanak. Merthogy számára a természet valóban Isten „másléte” (vagy Isten a természeté). Ez az Isten nem a katekizmusok mindenhatója, inkább a sejtelmes világegész: a Teremtő a teremtésben érhető tetten.

Ennek ellenére a természet mégsem Isten empirikus megjelenítése, hanem isteni tulajdonságokat hordozó önmaga: végtelen térben és időben. Beleépül az elmúlás sokféle formája, sokféle emberi végességünk. Olyan koordináta-rendszer, amelynek elvben végtelen számú középpontja és tengelye van – az ember feladata pedig az, hogy ezek között megtalálja, netán megteremtse a sajátját.

Mindezzel számolnunk kell, ha meg akarjuk érteni Szilágyi bölcséletét. Abban a számunkra természetként közelíthető kozmikus teljességnek meghatározó szerepe van – nem utolsósorban azért, mert még a sorsunkról döntő történelemnél is nagyobb hatalom. De ha csak innen közelítve akarjuk megérteni Szilágyit, kudarcot vallanánk: szimultán készültségben kell figyelniük gondolkodása rétegeire.

Amikor az elbeszélő-főhős úgy dönt, hogy mindennapjai elől a hegyi világba szökik, azt gondolja: ott megszabadul az ember konstruálta kötöttségektől. Hogy a *hegy* mi mindent jelent, a Hórébttől, az Araráttól, Thomas Mann varázshegyén át a Kós Károly Vlegyászájáig és Tamási vagy Nyíró Hargitájáig, abba itt nemcsak fölösleges, de lehetetlen is belebocsátkozni. Ami biztos: a hegy a hétköznapiok fölé emelkedés, a saját törvényeit folyamatosan megszegő társadalomból való kilépés valóságos és jelképes tere, ahova a magasságba vágyó ember Istent keresni megy (ha már repülni nem tud). Ezért menekül-zarándokol az elbeszélő a (Retyezát geográfiai képét mutató) hegyekbe, átlépve egy időtlen, mitikus világba. De még itt is magán érzi annak a másik világnak a jelenlétét és az időnként előberregő helikopter megjelenésével a figyelmét is – ami elől menekült. Vagyis meg kell sejtenie menekülési kísérlete reménytelenségét: azt, hogy ki nem mondott, végig nem élt szorongása kiváltó okai mögött ott van, hogy egy titokzatos hatalom a maga erőterében akarja tartani.

Ez a figyelem fenyegetés is: mintha ez a titokzatos hatalom nem akarná elengedni.

Amikor a lába alatt meginduló kőgörgeteggel magához rántja a mélység, csodálatos módon életben marad. Csak nagy sokára derül ki, hogy a hegyi kóborlása idején időnként rejtélyesen vagy fenyegetően feltűnő helikopterről mentik meg. Ez lehet véletlen is. Vagy valakik mégiscsak irányították ezt a véletlent (ahogy a főhős gyanítja, és gyanújához igazolást keresve olykor feltételezi)? Az bizonyos, hogy nem azok mentették meg, akik közé került, de semmit sem mondanak neki arról, hogy ez miként történt. Nem tudjuk, hogy titkolóznak, vagy csak nem tartják fontosnak, hogy erről is beszéljenek – ami megint érthetetlen. Vagy olyan szokványos lenne arrafelé, hogy valaki alatt, aki a hegyekben magányosan kóborol, megindulnak a kövek, és egyszeriben, mint valami őrangyal, ott terem egy repülő gépezet, és egy sziklába rejtett preindusztriális hámor küszöbére menti?

Végül is ez sem meglepőbb, mint a hámor léte. Akkor pedig úgy kell tenni, mintha mindannyian így élnénk. És meglehet, így is élünk, de csodának csak azt tartjuk, ami kivételes – miközben minden percünk csodák sokasága, de a megszokás kivonja a csodálkozásra méltó dolgok köréből. Mintha ontológiai értelemben számítana, hogy valami milyen gyakorisággal esik meg. Ami történik, ettől még valóban kivételes. Ha úgy tetszik, *csodább* más csodáknál. Ezért járna hozzá némi eligazítás, amelyből a főhős is kapna valamilyen magyarázatot sorsa alakulására.

A meglepetéseknek nincs vége, de itt senki sem lepődik meg semmin: idővel kiderül, hogy a műhelyben éppen a frissen odapottyantott főhős önmaga előtt is titokban szunnyadó tudására és képességeire van szükség. Emiatt okkal hiheti, hogy első, titokban kitervelt és senkinek el nem árult szökését még titokzatosabb módon irányíthaták valahonnan valakik, akiknek az kellett, hogy (legalábbis egy darabig) úgy történjenek a dolgok, ahogy. Hogy aztán egy, csak a beavatottak által ismert, célszerű kényelemmel ellátott barlangba rejtett kovácműhelyben ősrégi technikákat használva három, ki tudja, mikor odakerült férfihez csatlakozva kovácsolja történelmi kardok semmire nem használható kópiáit.

Mindez örültség, és nincs benne (megismerhető) rendszer. Aki belecsöppen, szeretne magyarázatot találni a történetekre. Ez lehet akár irracionális is. Miért ne gondolhatná tehát, hogy sorsáról, ahogyan társaiéről is, egy ismeretlennek maradó rendező önkénye döntött? A magyarázat hiánya rosszabb, mint egy szurreális magyarázat. Ha a sorsot irányító vak véletlen nevet kap, akkor lehet, hogy logikus és szükségszerű a sors is. Így születik meg, előbb hétköznapi nyelvi szerkezetként, majd személy vagy intézménynévként a „Velünk Rendelkező Szándék” fogalma (a szövegben először kis-, majd nagybetűvel kerül rögzítésre). Úgy tűnhet, mindenható és csak mérsékelten ellenséges. Tisztes (a regény születésének idején Romániában elképzelhetetlenül jó!) ellátást biztosít, nem követelődzik, nem kér számon – csak éppen elveszi szabadságukat, az önmagukhoz való jogukat, és meghatározza mindennapi tevékenységüket. Minden közvetlen erőszak, konkrét fenyegetés nélkül tartja totális függésben őket. Amit elfogadnak. Nemcsak azért, mert nem tehetnek ellene semmit, hanem belülről is elismerik felsőbbbbségét. A főhős kész helyzetbe pottyan, nem tudja, hogy az mikor, miként alakult ki. Sejthető, hogy hosszabb ideje, ahogyan az is gyanítható, hogy már előttük is régóta működött a műhely. Azt sem lehet tudni, hogy mi lett feltételezhető elődeikkel. Baleset érte őket, és meghaltak? Megszöktek? Máshova helyezte őket a Velük Rendelkező Szándék?

Ezt az arctalan hatalmat a regény születésének és első kiadásának idején könnyen (túl könnyen!) lehetett a totális állam és önkényuralom rendszerével azonosítani. Most, bő három évtizeddel később már mást és jóval többet is sejthetünk benne: olvashatjuk máshogy is a regényt, mint csupán a diktatúra megnyomorító világának parabolyszerű ábrázolását vagy a kiszolgáltatottság enciklopédiájának pótkötetét. Azok, akik nem éltek valaha az önkény birodalmában, nem is igen érthetik, hogy egykor miért nem volt nyilvánvaló, hogy mennyivel többről van szó. (Az egykori kritika becsületére legyen mondva, ezt sokan akkor is észrevették.) Ma már sokkal egyértelműbb, hogy az *Agancsbozótban* az író, ahogyan illik, a létezés általános kérdéseivel néz szembe. Amiben csak egy fejezet a szabadság és elnyomás ütközésének kérdése, ennél fontosabb az emberi létnek a végtelen tér és a végtelen idő rablásában való végessége (és hogy ami azon túl van, az mindörökre titok marad). Ebben a dimenzióban édes mindegy, hogy porszem létünk pillanatában milyen külső erők játszanak velünk: lehetnek bármilyenek. Eljátszhatnak velünk kicsinyes önkénnyel, fogságba ejthetnek egy tébolyult rendszer „marconái”, de metafizikai kiszolgáltatottságunkat tekintve a legelvetemültebb diktatúra is potomság, mert épp olyan múlandó, mint bármi más. Nem mindenható a legerősebb zsarnok sem, mert nemcsak az egyes, kiszolgáltatott emberek létezése kettős természetű (ahogyan Kierkegaard jelezte), hanem a velük játszó (földi, történelmi) erők is. Ebben az összefüggésben a hádészi műhely foglyai akár megnyugvást is találhatnak abban, hogy együttműködnek a sorsukkal: „amíg vertük a vasat, valahogy mintha kívül estünk volna a sors látóterén” – mondja egyikük, hogy a másik így folytatja: „Úgy érted, saját sorsunk félreértett bennünket, hogy ne foglalkozzék velünk?”

A kovácsok (jellemző, hogy tíz hónap elteltével jutnak odáig, hogy beszélgessenek egymással!) tűnődése messzire vezet. „Ha nektek azt mondja az ember: sors, ti mindig valami fenyegetőre gondoltok” – kezdi egyikük, hogy egy másik így folytatja: a „sors annyi, mint gondviselés (ezt persze csak más gondolkodásáról lehet mondani). Vagy éppen: mindazon körülmények szövevénye, melyek körülveszik az életemet. Valamint mindaz, ami ezeknek megfelelően történhet velem.”¹⁸ Csakhogy, folytatódik a töprengés, a körülményekből következhet más is, nemcsak az, ami

megvalósul: „Ezer és ezer változat, melynek valószínűsége azonos.”¹⁹ Marad azért valami, ami több, mint ismeretlen szeszélyeknek kiszolgáltatottság: „szeretnél magad lenni a sorsod, bármily kockázatos is”²⁰ – hangzik el, hogy aztán az is elkövetkezzen, hogy „a léted a létezésed tétje”,²¹ ami szöveggként talán tautológia, de egzisztenciálisan mégsem az. (Főként nem az egzisztencialisták számára.)

Mindez szó és szöveg, ami természetes, mert azt is olvashatjuk máshol, hogy az irodalom „az emberiség önsajnálata”,²² és ez regény is irodalom, melynek írója viszont irtózik az önsajnálattól. (Némiképp az irodalomtól is...) Ezért néz magasabbra és messzebb, ezért fontosabb számára a bölcsélet, mint a literatúra. Utóbbi csak eszköz: az író az úr, a regény csak cifra szolga. Az történik hát, ami a főhőssel a regény még többször emlegetett kulcsfejezetében, a katanák és vakizasik köszörülése közben. Az elbeszélő látszólag a legteljesebb mértékig egy kívülről kapott abszurd feladat teljesítésén dolgozik. Eközben azonban elbirtokolja az idegen akarat célját. Nem egy ismeretlen szándékát szolgálja, hanem a tökéletesség iránti szenvedélyének hódol. A penge köszörülése közben olyasmi történik vele, ami a barlangi normák szerint botrány: megtöri a külső erő hatalmát. Bekövetkezik, amiről Simone Weil (teljesen más összefüggésrendszerben, más logika szerint, de átfogó érvénnyel) azt mondta: „Ha a természetfölötti jelenik meg valamilyen formában a földön, azonnal hatálytalanítja a szükségszerűséget.”²³

A történet elbeszélője azzal szakad ki a kényszerek világából, hogy egy rákényszerített helyzetnek engedelmességgel megtalálja a saját célját: a tárgyi világ fölé emelkedik, az abszolútumra törve kilép a kényszerek démonikus világából, és egy mitikus térbe érkezik. Vagyis megtalálja azt az (egyetlen?) utat, amelyen sorsa fölé emelkedhet. Hasonló kalandokat többnyire pokoljárásnak szokás mondani – de nem inkább mennybéli utazás ez?

Így lesz a regény kiemelten fontos fejezete a japán szamurájkardok köszörülésének leírása. Az elbeszélő ismeretlen úton jár, a Kelet képi nyelven megfogalmazott, intuitív és mitikus gondolkodása olyan impulzusokat ad neki, amelyek kilendítik abból a resignációjából, amit helyzetének elfogadása jelentett. Mi több: a keleti metafizika vezeti vissza a kereszténységhez. Amelyben az elfogadás nem beletörődés, hanem vállalás, amely megtermi azokat a kihívásokat, amelyek tartalmat adnak a múlandóságnak. Szilágyi ismeri a *Prédikátor könyvét*, jól tudja, hogy minden hiábavaló. Tudja azt is, hogy „hiábavalóságokról a képzeletet lebeszélni – reménytelen próbálkozás”, hiszen a képzelet „abszurd módon szabad”²⁴ (– és ezzel eljutottunk oda, amit minden valamirevaló egzisztencialista tud).

Hogy ez a szabadság akár metafizikai, akár köznapi értelemben mit jelent, azt nem magyarázni kell (mert megmagyarázhatatlan), hanem megélni. Az erről folyó beszédből túlságosan könnyen lesz szavak halmaza.

Hogy a szabadság fogalma valamiféle értelmet mégis kaphasson, először azt jó tudni, mitől kelene szabadnak lenni. Amit erről közvetlenül mondani lehet, azt Szilágyi el is mondja. A *Kő hull...*-ban Jajdon-Zilah történelmileg kialakult szokásrendjétől, reflexeitől, a *Hollóidőben* töröktől, hajdútól, magyar uraktól, a *Messze túl...*-ban egyebek közt a csapdává váló történelmi küzdelmekről vagy a boszorkányság irracionális vádjának fenyegetéséről.

Hiszen éppenséggel ki is lehet lépni a realitások börtönéből. Lehet magasabb fogalmakhoz, képzetekhez menekülni: kapcsolatot keresni az olajnyomatról lelépő Rákóczihoz, távoli nagyurakhoz, „Nagyidejű”-höz. De a kiszolgáltatottság így is valóság, kétszeresen is. Az egyik, az eseti – azzal akár még lehet valamit kezdeni. A másik, a létezésből fakadó: mert valahol van egy mindennek fölötti erő, mondható Istennek is, vagy végzetnek, örökkévalónak, netán sorsnak – de az eleve elrendelés közkeletű (félre)értelmezéseként mindenképpen fölöttünk álló, rólunk döntő akarat. Ha pedig alapvetően kiszolgáltatottak vagyunk, akkor olyan nagyon nem érdemes azzal küszködnünk, hogy aktuálisan azt kutassuk, ki és mi dönt sorsunkról, hiszen „kiterítenek úgyis”, ahogyan József Attila fogalmazott. Hogy a lehetséges válaszokból ne legyen (bölcséleti) banalitás, Szilágyi epikába öltözteti (költözteti) őket.

ARANY-E HALLGATNI?

A barlangi műhely kovácsai az ellátmány mellé olykor egy-egy szűkszavú utasítást kapnak, hogy mit és hogyan végezzenek. Fölmerül ugyan, hogy „a csóró [...] azzal, hogy tartja a száját, az őt nyo-

morgató hatalomnak falaz”.²⁵ De csak sokára, a közeledő robbanás küszöbe felé haladva jelenik meg a gondolat, hogy „az áldozat gyávasága a fölötte pálcát törő hatalom cinkosa”.²⁶ Hogyne tudnák a barlangi műhely foglyai, hogy nincs velük és körülöttük minden rendben. Sőt, semmi. De ezen inkább nem gondolkodnak, mert ennek tudása még a bizonytalanságnál is félelmetesebb. Azzal áztatják magukat, hogy az általuk készített, használatra alkalmatlan történelmi kardkópiákra a műhely ismeretlen üzemeltetője nem kíváncsi. Sejtik, hogy ha nincs is jelen, valamiként mégis figyeli őket: rendelkezési mind nagyobb mesterségbeli tudást követelnek, mintha egy jól fölépített szakmai képzés lépcsőfokai lennének. Így aztán, elhessegetve kételyeiket, kovácsolják a (fölsleges) kardokat. És még örülnek is, amikor olyan eszközt kell csinálniuk, ami használható valamire, miközben úgy dolgoznak (a közvetlen felügyelet hiányában sajátos módon „szabadabban”), mintha a síkvidéki világ valamely üzemének alkalmazottai lennének, de „mintha ez az egész egyáltalán nem lenne kötelező”.²⁷ Pedig az: a *mintha* itt tagadás. Hasonlít valami valamihez, de nem az. A látszólagos beletörődésben ezért ott a kétség. De még a kétség is kétséges. Ezért az elbeszélő így fogalmaz: „már-már bosszantotta, hogy ebben a munkában kedvét leli”. Már-már – tehát nem egészen, de azért mégis: így lehet egyszerre kívül is lenni, belül is maradni.

A kovácsoknak több mint fél év kell, hogy a hétköznapi és a munkájukkal kapcsolatos közléseken túl más szó is essék köztük, érdemben nem beszélgetnek, sem a „régiek” egymással, sem újonnan érkezett társukkal. Ha megtennék, nem tudnának menekülni a sem egymásnak, sem maguknak feltett kérdésektől. Itt viszont nincs helye semmiféle kérdésnek, pedig lehetetlen, hogy senki, sem mire se legyen kíváncsi. Különösen, hogy nagyon is lenne mire. A „régiek” számára mintha megszűnt volna az a világ, ahonnan érkeztek, és amelyik a maga híreit akkor is gyártja, ha nem tudnak róla. Pedig azt nyilván tudják, hogy van világ és vannak kérdései. Szó tehát nagyon sokáig csak olyan monotóniával esik, ahogy a kalapácsütések: az esetleges megszólalások nem jelentenek valószínű kommunikációt, hanem csak a munkával járó zajt.

Idézzünk megint Kierkegaard-tól: „A szabadság mindig »kommunikáló« (sőt, az sem árt, ha a szó vallási jelentését vesszük figyelembe), a nem szabadság azonban egyre zárkózottabb lesz, és semmiféle kommunikációt nem óhajt.” Így folytatta: „Ha a szabadság megéri a zárkózottságot, akkor ezt félelem fogja el.”²⁸

A hallgatás világában a legártatlanabbnak látszó kérdés is provokáció, mert a válaszhoz gondolkodni kell, és az itt veszedelmes, és – főként – a megszólalás vállalásának mérlegelését követeli. Így aztán kérdezni és válaszolni egyaránt kockázatos: az első lépés lehet egy úton, amelyen el lehet jutni a végső kérdésekig. És ugyan a kommunikáció még nem szabadság, de már a „nem-szabadság” tagadása.

A hallgatásba zárkózásban ott van a szabadságtól való félelem, de legalábbis a szorongás. A kettő közel áll egymáshoz, de nem ugyanaz, Kierkegaard nagyon határozottan különbséget tesz közöttük. (Amúgy nem akarok örökre Kierkegaard-ra hivatkozni, mert azt nem tartom valószínűnek, hogy ennyire közvetlenül hatása lett volna az *Agancsbozótra*. De távoli, érintőleges jelenléte gyakoribb annál, mintsem ne feltételezzek valami érzelmi rokonságot, távolsága miatt megfoghatatlan élményközösséget Szilágyi és Kierkegaard gondolatainak háttérében. Többet annál, mint ami mellett csak úgy el lehet sétálni. Az ő térre és időre fittyet hányó, imaginárius barátságuk az alapja a Szilágyi bölcséletében oly gyakran kísértő egzisztencialista gondolkodásnak, ezért szinte természetes, hogy olvasásakor olyan írók művei jutnak eszünkbe, mint Kafka vagy Camus.)

Az *Agancsbozót* különlegességei közé tartozik, hogy a regényben Szilágyi félelmetes pontossággal látta lelki folyamatokat, és modellezte társadalmi mozgásokat. Olyasmiről ír, amiről írók és teoretikusok sokan szóltak, ami elméleti szinten is könyvtárnyi megfogalmazást nyert. Az író dolga, hogy ha ilyesmit érez, azt érzéki valóságában, koherens irodalmi formában jelenítse meg. Merthogy az író – író, és sem töprengéseiben, sem meglátásaiban nem bölcséleti tanítások illusztrátora. Akármilyen pontossággal feleltethető meg a regény valamely eseménysora egy doktrínának, itt az író által teremtett világ önmozgásából következik.

Ami a kommunikációt illeti: a szabadság természetéből következő kommunikációnak nincs helye a kimondatlanul létező barlangi státútumban, mivel nincs helye a szabadságnak sem. Sőt, a személységnek sem: amit észrevétlenül, de annál nagyobb erővel bizonyít, hogy a szereplőknek nincsen nevük (még jó, hogy nem számot kapnak helyette). Ezen nem változtat, hogy a közjük zuhanó

elbeszélő (még az ő igazi nevét sem tudjuk, az elbeszélhetőség érdekében saját magának is ő kreál egyet) valamilyen szembeötlő tulajdonságuk alapján ad nekik valamilyen nevet, amiről az érintettek nem értesülnek. Ez az anonimitás nem zavarja őket, mintha maguk sem akarnának emlékezni korábbi életükre, látszólag identitás nélküli lények, mégis különböznek. Kívülről kell érkeznie valakinek, hogy észrevegye: mégis személyiségek, ha ők maguk nem is akarnak tudni erről.

Aztán ez is változik valamennyit. Az üres kiegyensúlyozottság, a cél nélküli vegetáció biztonságát először egy sokáig csak sejtett, majd lassan formát találó félelem kezdi bomlasztani: „a kockázat keltette szorongás fokozatosan »visszahelyezte jogaiba«” identitásukat, egyikük ki is mondja: „a Velünk Rendelkező Szándék megajándékozott saját önazonosságunkkal”. Az erősödő veszélyérzet fokozatosan előhívja a kommunikáció igényét, a barlangi börtönvilágba a beszélgetésekkel észrevétlenül szivárog be a szabadság szelleme. Az önfeladás korszaka után elkövetkezik a kényszerű felismerése annak, hogy hiába minden igyekezet: emberként személyiségnek is kell lenni. Az történik tehát, ami a történelem tanúsága szerint a legvadabb diktatúrák hatalmi szerkezetét is megroppantotta. Az alávetettek egyszer ráébrednek arra, amit korábban jobbra önmaguk elől is titkoltak: hogy elfogadhatatlan, ahogyan élnek, hogy életük csak megtörténik velük.

Nem tudjuk azonban, hogy mit lássunk ebben a csoportlélektani fejleményben. Mert még az is lehetséges, hogy a Velük Rendelkező Szándék nem technológiai és műszaki feladatok megoldhatóságára volt kíváncsi, hanem egy még abszurdabb és elvetemültebb kísérlet keretében tanulmányozta a lelki-szellemi tűrőképesség határait. Így az sem tudható, hogy szorongásuk kiváltása tudatos provokáció volt-e...

Az olvasó számára mindenesetre megkerülhetetlen kérdés, hogy miért fogadják el minden ellenállás nélkül a sorsukat ezek az emberek, mert bosszantóan sokáig föl sem merül körükben, hogy kitörjenek különös börtönlétükből. Hogy miért tűrtek (a szövegből következően) éveig? Talán mert korábbi életükből menekültek ők is? Vagy beérték a munkájuk kínálta hamis szabadságérzettel, és elég volt nekik a háromévente kapott egy-két napos kimenő? Netán a rabság bizonyosságát elfogadhatóbbnak tartották a szabadság bizonytalanságánál?

Maga a szökés fogalmilag először mint a természet adta jog mutatkozik meg körükben. Van ugyanis egy ötödik „társuk”, egy pele (ha már kutyájuk vagy macskájuk nem lehet), azt dédelgetik, mintegy versengenek szeretetéért. Mindent megkap tőlük, ami létezéséhez kell, mégis van olyan hálátlan, hogy a természet törvényeihez igazodva tavasszal otthagyja őket. Szökése az első jelzés, hogy lehet másként is élni. A pelének a fajfenntartás ösztöne parancsol, ezt emberi törvények nem írhatják fölül. Hiába a biztonság, a legkívánatosabb falatok, ha mennie kell, akkor megy, még ha kockázatos is a külső világ – de erről mit tudhat egy pele? De tudják a kovácsok, akik a barlangban maradnak. A pele távozása, ez a jelentéktelen esemény, mégis súlyos üzenet: szabadon élni természeti törvény. Igaz, a szabadságba bele lehet pusztulni, de mégis. Ezt a kovácsok sem titkolhatják el maguk előtt, de igyekeznek átsiklani sejtésük fölött, csak néhány szót ejtenek veszteségükről – de megértik, hogy nem történhetett másként. Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. És a barlangban mindenről hallgatni kell. De van egy pillanat, amikor éppen erről kell beszélni.

SZÖKNI – VAGY NEM SZÖKNI: EZ LESZ A KÉRDÉS

Az első valóságos, használatra alkalmas eszköz, amit el kell készíteniük, egy machete lesz, ez technológiailag új szintet jelent. Azt csak a Rendelkező Szándék tudja, hogy azért kell-e már továbblépni, mert a még nagyobb kihívást jelentő szamurájkardok következnek. És azok után már a damaszki penge elkészítése sem lehetetlen, kapnak is hozzá kellő, bár nehezen értelmezhető klasszikus szakirodalmat. Először nem veszik komolyan az ősi perzsa–hindu szabályok különlegességeit – de, úgy tűnik, a megbízójuk igen. A baj az, hogy az eredeti technológia szerinti a penge edzésének utolsó fázisaként a kardot át kell döfni egy izmos, fiatal rabszolga testén – hogy annak ereje átszálljon a majdani fegyverbe. Ez már sok: a jól összezsizsolódott együttes bármit meg tud csinálni, de egy tébolyult akaratra engedelmessé váló áldozattá válni vagy ölni egyaránt elfogadhatatlan. Még akkor is, ha egy esetleges, majdan e célra küldött ismeretlent kell fölládozni. Végül is van egy határ, amit nem lehet átlépni. És ekkor már nincs tovább: szökni kell.

Ennek lehetséges útja korábban is adott volt, a kísérlet sikerének esélye sem változott. A motiváció annál inkább. A szökés gondolata az elbeszélő zuhanása és érkezése után fél évig még a fantáziálás szintjén sem merült föl. Hogy valamikor mégis sor került erre, és az elbeszélőnek sikerült kiszabadulnia, az abból tudható, hogy elmondja ezt a történetet. Ehhez pedig szöknie kellett, mert az elképzelhetetlen, hogy a Vele (is) Rendelkező Szándék elkészült volna tőle – hálás tisztelettel elismerve értékes szolgálatait. A többiek sorsáról ezekben a megjegyzésekben nem esik szó. Együtt szöknek? Vagy csak az elbeszélő? Sokáig nem tudhatjuk, aztán kiderül, hogy külön, de mégis együtt, mert egyszerre, bár a „hármak” valamivel előbb. Még sajnálják is, hogy az elbeszélőt otthagyták, mert nemcsak a barlangból, előle is szöktek: szenzibilitásában kockázatot láttak, pedig az ő erjesztő jelenléte nélkül talán sohasem lázadtak volna rabtartójuk (és sorsuk) ellen. Nem tudjuk, hogy miként viselkedtek volna nélküle, amikor elérkeztek ahhoz a ponthoz, ahonnan tovább nem hátrálhattak. És hiába alakult ki közöttük – a sorsuk közössége során – valami szemérmes bajtársiasság, a „régiek” és az egyetlen „új” kovács közt megmaradt a bizalmatlanság fala. Amikor omladozni kezdett, újraépült. Ezért nem együtt, hanem egymás elől is szöktek.

Igaz, nagyon sokára. Mert mintha itt nem működött volna a költők megénekelte, csodákat termő szabadságvágy: a történelem inkább a szabadsághiány tartós elviselésének példáit kínálja, a lázadás azért kap akkora figyelmet, mert kivételes. A szabadság fantomja (csak) a végső, túlfeszített pillanatokban jelenik meg, amikor fontosabb a szabadságharc oka még a céljánál is. Úgy látszik, az ember szívesebben beéri a (vélt) biztonsággal, és szinte e végtelenségig kibírja a rabságot, ha titokban valamennyire szabadnak gondolhatja (hazudhatja) magát. De azért van az egzisztenciális megnyomorítottságnak és fenyegetettségnek egy olyan végső foka, amikor lázadni kell. Nem szabadságvágyból, hanem félelemből, hogy már nem lesz hova hátrálni. Amikor a hirtelen lázadni kezdők azzal szembesülnek, hogy már nem hazudhatnak maguknak tovább...

Ezt persze megint lehet politikai-ideológiai alapon értelmezni: mintha Szilágyi a romániai rendszer-félresöprés társadalom-lélektani forgatókönyvét is belefogalmazta volna regényébe. Ez alighanem igaz valamennyire: a megírás éveinek mindennapjai alig érzékelhető természetességgel épültek a szövegbe, hogy végül könnyen eltakarjanak minden egyebet. De ismét hangsúlyozni kell: Szilágyi mélyebbre hatol, mintsem beérje a diktatúra világának stilizált ábrázolásával. Alapkérdése nem rendszerspecifikus, sokkal súlyosabb: hogy miként viselhető el egyáltalán az emberlét mindenkor kiszolgáltatottsága. Hogy ezt aktuálisan éppen egy tébolyult rendszer hívja elő, az fontos, de az idő mérlegén esetleges körülmény. Szerencsésebb rendszerekben ugyanez a kérdés nyilván másként mutatkozik: azokban akár meg is lehet feledkezni róla.

Bármily banális hangzik is, de ki lehet mondani: ennek a regénynek valóban az az alapkérdése, amiről szól. Tehát az emberi élet tartalmi és időbeli végeességéről, ami megfoszt minket a szabadság metafizikai teljességétől. És hogy olyan megoldhatatlan kérdések bozótjában élünk, amelyekre csak részleges válaszok adhatók: de akkor érdemes-e egyáltalán feltenni őket? Ám az ebben való bizonytalanság ellenére is kérdezgethetünk és válaszolgathatunk. Pszichológiai, ideológiai, szociális felhangú és megannyi más fejtegetésünk egéruat biztosít, eredményeink birtokában csendben el lehet osonni kétségeink elől (ezt még Szilágyi is megengedi). A végső kérdések azonban mit sem törődnek ezzel: már csak azért is megmaradnak, hogy legyen min töprengeni a később jövőknél. Hogy ők is tanulják meg: az élet kifürkészhetlenebb és izgalmasabb (nagyszabásúbb, ahogy Ottlik mondta), mint azok a történetek, amelyekben megmutatja magát. Szilágyi annyit kedvez nekünk, hogy segít megérezni és felfejteni, mit jelent ez. Ezért időnként a roppant statikus *Agancsbozótban* is felpörgeti az eseményeket, hogy sodrásukban bele lehessen felejtkezni a mögöttük megbúvó kérdésekbe. Amik elől nem lehet megszökni.

JEGYZETEK

¹ SZILÁGYI István, *Agancsbozót*, MMA Kiadó, Budapest, 2021, 10.

² *Uo.*, 33.

³ *Uo.*, 474.

⁴ *Szilágyi István*, beszélgetőtárs FEKETE Vince, szerk. DEMETER Zsuzsa, MMA Kiadó, Budapest, 2022, 66.

⁵ SZILÁGYI, *i. m.*, 5.

⁶ Sören KIERKEGAARD, *Vagy-vagy*, ford., jegyz. DANI Tivadar, Osiris–Századvég, Budapest, 1994, 77.

⁷ *Uo.*, 93.

⁸ KIERKEGAARD, *i. m.*, 482.

⁹ SZILÁGYI, *i. m.*, 325.

¹⁰ *Uo.*, 362.

¹¹ *Uo.*, 371.

¹² *Uo.*,

¹³ *Uo.*, 483.

¹⁴ *Uo.*, 308.

¹⁵ *Uo.*, 236.

¹⁶ *Uo.*, 325.

¹⁷ *Uo.*, 387.

¹⁸ *Uo.*, 584.

¹⁹ *Uo.*, 585.

²⁰ *Uo.*, 586.

²¹ *Uo.*, 587.

²² *Uo.*, 297.

²³ Simone WEIL, *Erkölc és irodalom = Uő, Ami személyes, és ami szent*, vál. REISINGER János, Vigilia, Budapest, 1983, 104.

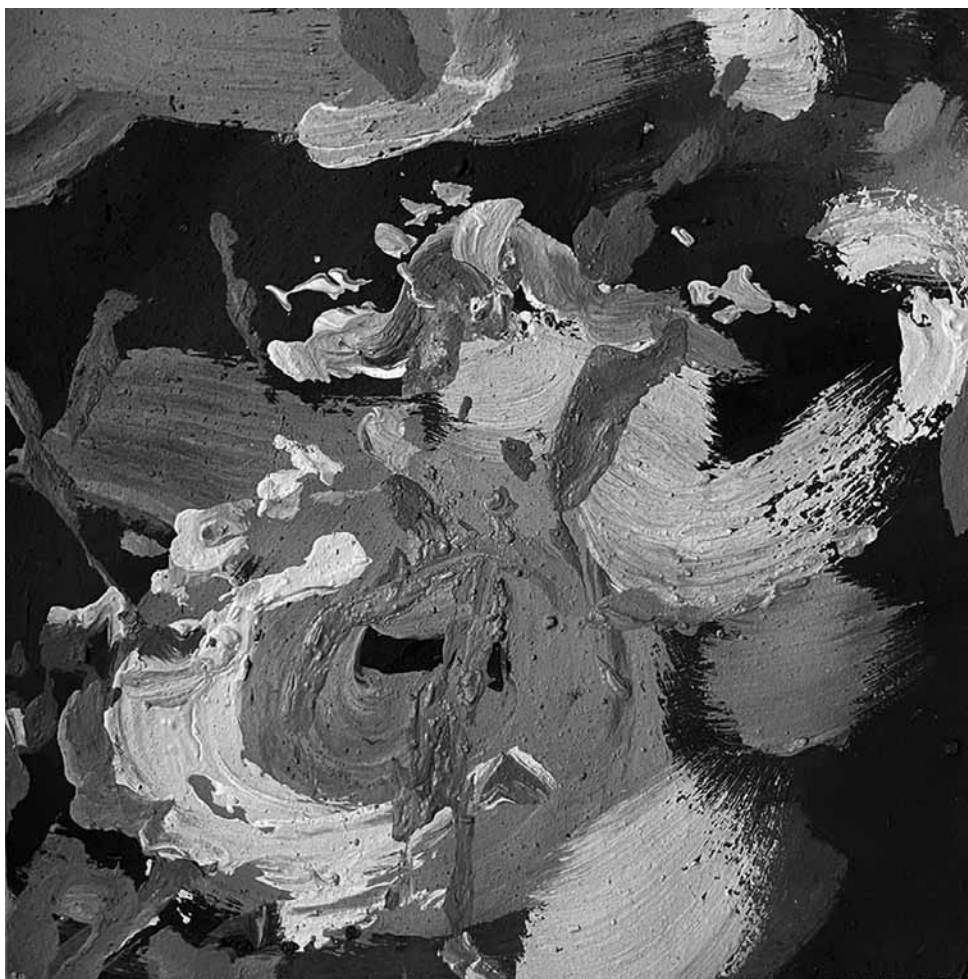
²⁴ Szilágyi, 386.

²⁵ *Uo.*, 593.

²⁶ *Uo.*, 758.

²⁷ *Uo.*, 77.

²⁸ Sören KIERKEGAARD, *A szorongás fogalma = Uő, Válogatott írásaiból*, vál. SUKI Béla, Budapest, 1982, 350.

M. KISS MÁRTA, Részlet a „Hallod, amit látsz?” projektből, 2022, sár, enyv, olaj, tojás, majonéz, 23x23 cm